

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН У ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ СВІТІ

FEATURES OF THE ECOLOGY OF SOCIAL RELATIONS IN A GLOBALIZED WORLD

Сучасні соціальні взаємини формуються та відбуваються під впливом поширення процесу глобалізації й інформатизації в усіх сферах життєдіяльності людей: соціально-економічних, політичних, екологічних, культурних, наукових, освітніх тощо. Актуальний соціальний стан людини відображає її психофізичний статус, що спричиняє ускладнення встановлення нових і підтримування сталих контактів і зв'язків, як в особистому житті, так і у професійній діяльності. Останніми роками набула загрози небезпека збільшення кількості конфліктів у світовому співтоваристві, особливо воєнних, що не може не викликати значну стурбованість ситуацією, що складається. Такі кризові моменти у становленні світу призводять до виникнення значного числа проблем, до яких, зокрема, належить питання розбудови й екології соціальних взаємин. Традиційно суб'єкт життєдіяльності перебуває в системі соціальних і суспільних взаємин, відносин, що гальмують відчуття самотності, ворожості, відчуження, занедбаності, покинутості, непотреби, спустошеності, незадоволення, депривації тощо. Однак умови техногенного суспільства, навпаки, сприяють розриву та створенню прірви між людиною та навколишнім світом, природою. Технологічний бум, економічне зростання, професійна успішність у сучасних умовах вимагають оплату у вигляді зіпсованого психофізичного стану людини та непередбачуваності майбутнього. Незважаючи на значну серйозність проблеми, фахівці провадять активний пошук для впровадження ефективних психологічних технологій, що сприятиме подоланню кризових моментів і формуванню нових життєвих стратегій у бутті індивіда та людства. Вітчизняні та зарубіжні дослідники активно вивчають, обґрунтовують, реалізують різноманітні технології, що покликані підтримувати й забезпечувати життєдіяльність людини, зокрема й у психологічному спрямуванні. Про це свідчать численні напрацювання, які будуть розглянуті у процесі даного дослідження. Заслуговує на увагу занурення в питання щодо окреслення актуальних і майбутніх стратегій, які покликані поліпшувати процес соціальних взаємин у суспільстві та підтримувати його конструктивний стан і розбудову.

Ключові слова: особистість, взаємини, соціальний статус, екологія, людство, конфлікт, глобалізація, інформатизація, психологічні технології, психіка, інформаційна

технологія, технічний прогрес, життєдіяльність.

Modern social relations are formed and take place under the influence of the spread of the process of globalization and informatization in all areas of people's life, such as: socio-economic, political, environmental, cultural, scientific, educational, etc. The current social state of a person reflects his psychophysical status, which makes it difficult to establish new and maintain permanent contacts and relationships, both in personal life and in professional activities. In recent years, the danger of an increase in the number of conflicts in the world community, especially military ones, has become a threat, which cannot but cause considerable concern about the emerging situation. Such crisis moments in the formation of the world lead to the emergence of a significant number of problems, which include, in particular, the issue of the development and ecology of social relations. Traditionally, the subject of life activity is in the system of social and public relations, relationships and relationships that inhibit the feeling of loneliness, hostility, alienation, neglect, abandonment, needlessness, desolation, dissatisfaction, deprivation, etc. However, the conditions of man-made society, on the contrary, contribute to the gap and the creation of a chasm between man and the surrounding world, nature. Technological boom, economic growth, professional success in modern conditions require payment in the form of a damaged psychophysical state of a person and the unpredictability of the future. Despite the considerable seriousness of the problem, experts are actively searching for the introduction of effective psychological technologies that will help overcome crisis moments and form new life strategies in the being of an individual and humanity. Domestic and foreign researchers are actively studying, substantiating, and implementing various technologies designed to support and ensure human life, including psychological ones. This is evidenced by numerical studies that will be considered in the course of this study. It is worthy of attention to delve into the issue of outlining current and future strategies, which are designed to improve the process of social relations in society and maintain its constructive state and development.

Key words: personality, relationships, social status, ecology, humanity, conflict, globalization, informatization, psychological technologies, psyche, information technology, technical progress, life.

УДК 316.61

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.37>

Пагава О.В.

к.психол.н.,

доцент кафедри загальної

та соціальної психології

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Умови життя та діяльності сучасної людини реалізуються у глобалізаційному світі. Він передбачає вплив, інтеграцію, зближення, поєднання індивідів, що є також результатом розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій на земній кулі. Фахівцями відзначається зростання взаємозалеж-

ності, конкуренція, розширюється обмін і взаємні дії людей [3].

На думку О. Дольфуса, «глобалізація – це узагальнений обмін між різними частинами планети, водночас глобальний простір є транзакційним простором людства» [20].

Обмін між людьми на міжнародному рівні, що відстежують виробничі компанії, убачає труднощі в управлінні людськими ресурсами [21]. Але здебільшого для останніх глобалізація відповідає можливості отримати доступ до різноманітних ринків, зокрема, праці, товарів, послуг, що здатний сприяти покращенню стану суб'єктивного благополуччя індивіда. Незважаючи на зростання глобального багатства, цей процес викликає все більше і більше невдоволення, особливо в розвинених країнах, через відчуття як економічного, соціального, культурного, політичного, ідеологічного, релігійного, так і психологічного приниження. Однак позитивною є тенденція щодо зростання загальносоціального добробуту, працевлаштованості, зниження бідності на тлі врядування деяких країн, що вважається ефективною соціально-економічною моделлю серед країн світу. Так, у 2020 р. приблизно 3,5% населення світу вже жило за межами своєї країни походження. Приблизно 250 мільйонів мігрантів із 7,7 мільярда жителів світу покинули свої країни походження. Більшість мігрантів їдуть до сусідніх країн. Відомо, що жінки та чоловіки по-різному відчують чи переживають такий вплив глобалізації. Така реорганізація міжнародного життя призводить до етнопсихологічних змін, що відбуваються на основі перебудови психіки людини та її діяльності [2; 3; 6; 8; 10; 15]. Більшість трансформацій починає відбуватися ще до народження людини, а значна їх кількість є наслідком дії навколишнього середовища [16].

Отже, постає питання соціальної екології, що, як відомо, обґрунтовувалось і розглядалось американським дослідником М. Букчіним ще в 60-х рр. XX ст. Автор уважав, що саме соціальні проблеми в житті суспільства породжують і є наслідком екологічних проблем, зокрема різні форми ієрархії та домінування, і намагався тлумачити їх вирішення через побудову визначеної моделі суспільства, адаптованого до розвитку людини та природи. Його теорія спрямована на встановлення морального, децентралізованого, об'єднаного суспільства, яке керується розумом. Роботи дослідника постійно доопрацьовувалися: він дотримувався принципу уникнення пасток, що «стирають» соціальні відносини та призводять до цілковитого покладання на сучасні технології. Соціальна екологія, на думку автора, прагне протистояти стандартизації істот і думок і хоче сприяти внеску різноманітності, органічного єднання різних частин суспільства. Тож варто заохочувати відмінності як джерело різноманітності талантів, поглядів, стилів, що дозволяє суспільству розвиватися, робить його більш стабільним. Однак соціальне екологічне суспільство мало би спиратися на форму конфедерації у вигляді децентралізованих муніципалітетів, що мають бути пов'язані один з одним комерційними та соціальними зв'язками. В основі системи соціальної екології дослідник убачав громадянина та громаду. Кожна людина має заново навчитися брати активну участь у виборі, що сто-

сується життя громади, а для цього необхідно постійно вчитися ухвалювати рішення разом. Громадянин повинен стати відповідальним, освіченим і брати активну участь в управлінні суспільством, зокрема тим, що безпосередньо впливає на його життя та життя близьких [18].

Спостерігачами вищезазначеного є ми, сучасники численних війн, конфліктів і соціальних негараздів різноманітних суспільств на планеті, що, безсумнівно, руйнує фундамент нашого власного життя та діяльності – екологію земної кулі.

Очевидним є існування взаємозв'язку між психофізичним станом людини та цілями суспільного розвитку і якістю життя людських спільнот і окремої людини. Загальна соціальна дезорганізація, розподіл праці у сфері виробничих відносин між чоловіком і жінкою послаблюють функції, ролі, заняття та сфери діяльності обох статей. Поступове здобуття жінками монополії на владу в політиці, нівечення сімейно-шлюбних відносин, розподіл домашніх обов'язків, що стає ознакою сімейного благополуччя, припинення шлюбних відносин тощо, за визначенням Р. Вейна, «призводить до страждання та відсутності соціального каркаса, на якому трималось традиційно самовизначення особистості» [24]. Усе це та багато інших питань щодо взаємодії людини, суспільства, технологій та природи нині ретельно обмірковуються фахівцями з метою їх розв'язання.

Психологи розглядають вибудову стосунків суспільства людей із суспільством технологій і природою під кутом формування, розвитку та дієвості *Homo sapiens* як єдиної живої істоти, що наділена вищою психічною функцією – свідомістю. Це знаходить віддзеркалення у вирішенні питання щодо екології соціальних взаємин, яка передбачає злиття та вплив природничих, суспільних і технічних наук для вирішення проблем у системі «людина – суспільство – технології – природа». Нині фахівці із соціальної екології вивчають і аналізують становлення індивіда з погляду гуманістичного аспекту щодо відповідності історичним потребам людського розвитку в ракурсі соціокультурної відповідності та перспектив вектора руху світу, особливо в його загальних спрямуваннях, які є відображенням одвічної суцільної єдності людини та природи [24].

Практичним завданням соціальної екології виступає дослідження якості життєвого середовища, як інтегральної характеристики всієї сукупності видів, форм, сфер діяльності людей у контексті визначеної соціальної екологічної системи або суспільства загалом, що зумовлені станом виробництва, економічними відносинами, соціальним устроєм, системою цінностей тощо. Одним із важливих способів, що здатний сприяти збереженню екології людського суспільства, є орієнтація на забезпечення сумісності з ним усіх напрямів діяльності людини, важливим серед яких натеper уважається створена людиною штучна сфера з усією сукупністю її технічних засобів [20; 21].

Видатні вітчизняні вчені П. Блонський, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, О. Ткаченко, Д. Узнадзе й інші досить давно починали актуалізувати увагу на тому, що психічна діяльність людини залежить від соціальних умов [4–9]. На думку сучасних авторів, додалися причини, що є відбиттям життя в сучасних умовах, які спричиняють, зокрема, соціофобію, що розглядається як прагнення відокремитись від оточення, захистити свій внутрішній світ, незалежність від вторгнення сторонніх і близьких людей. Розвиток технологій сприяє загальному поліпшенню життя суспільств, однак, у свою чергу, потребує перебудови сутнісних складових частин людини, що викликають суб'єктивні причини неготовності до такого життя: зниження самооцінки, страхи, песимістичне ставлення, непристосованість, нікчемність, відчуття неповноцінності, неусвідомлення себе як стійкої, незалежної, цілісної одиниці, невпевненість, зниження відчуття власної гідності, неохайність до ризику та встановлення нових соціальних взаємин тощо [19; 25]. Через це спотворюється соціальна компетентність людини, що утруднює задовільну соціальну взаємодію та створює передумови для виникнення соціальних бар'єрів, чи то естетичних, інтелектуальних, мотиваційних, моральних, емоційних, що проявляються в міжособистісній взаємодії [22]. Отже, у багатьох осіб спостерігаються несприйняття себе і негативне ставлення до себе, відчуття незадоволення собою і своїм життям, упертість, емоційна нестійкість, неохайність, жалісливість до себе, замкнутість, пригніченість, ворожість, лукавість, вередливість, страждання, сором'язливість тощо [23]. Д. Лінч показав у своїх дослідженнях, що люди із «соціальними вадами» значно більшою мірою схильні до хвороб чи тяжких психічних захворювань через переживання внутрішнього психічного самовідчуження [2]. Втрата або спотвореність значущих взаємозв'язків також пов'язані із соціальною компетентністю, що як деяка сукупність думок і поведінки заважає встановленню або підтримці задовільних соціальних взаємин. Натомість сучасній людині важливо мати такі риси характеру, як: дружелюбність, співчуття, уміння допомогти іншій людині, акуратність, уміння організувати співпрацю, виняткова надійність, відповідальність, неконформізм, неконфліктність, контактність, емпатійність тощо, що сприяють тому, щоби бути обраним більшістю та не бути самотнім.

У деяких випадках слабкий або неналежний розвиток комунікативних навичок, умінь активного слухання у спілкуванні з іншими є причиною для встановлення чи підтримання належних соціальних взаємин, на що вказували Б. Ананьєв, Дж. Боулбі, Є. Головаха, А. Добрович, Д. Ельконін, Е. Еріксон, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Н. Паніна й інші вчені [2].

У сучасних дослідженнях значна увага приділяється вивченню нестатку особистісного елементу – духовному зростанню індивіда. Різновид

прийнятної для суб'єкта субкультури є чинником, що приховує невизнану суспільством поведінку, що водночас є слабким елементом самодостатності особистості. Це є вкрай важливим аспектом в умовах сучасної глобалізації. Адже такий недолік відображає брак елементарних навичок у життєдіяльності індивіда, що є необхідним для встановлення або підтримки соціальних взаємин.

Ще однією із проблем сучасності, що порушує екологію соціальних взаємин, є зростання кількості маргінальних прошарків суспільства: це не лише особисте нещастя, але й суспільна проблема. Соціальна підтримка є основою розбудови сучасних взаємин у суспільстві. Почуття людини, що її підтримують, є її основною суспільною потребою. Це передбачає емоційну підтримку, що віддзеркалює впевненість у тому, що оточення турбується, любить, піклується, надає оціночну підтримку, що проявляється як соціальне порівняння та відображення правильного ставлення до оточення, прояв товарищескості, дружелюбності, інформаційну підтримку, що є вкрай важливою в умовах мережевого суспільства та дозволяє завдяки адекватності та моральності суб'єкта правильно сприймати явища навколишнього світу, інструментальну підтримку – отримання дієвої допомоги [13].

У сучасних умовах суцільного інтернет-спілкування людям бракує мотивації щодо здійснення «живого спілкування, взаємодії» з оточенням, справжніх фізичних і емоційних контактів. Людей «узяли в полон» численні гаджети, які порушують звичайну природню людську взаємодію. Мережеве спілкування, на думку багатьох дослідників, є штучною взаємодією, що намагається цілком замінювати живу істоту, актуалізує проблему відторгнення, відокремлення, роз'єднання, відділення, ізоляції, випадіння зі справжньої, адекватної, «живої» взаємодії. Онлайн-спілкування вводить людину в соціальну прірву, оману, адже індивідів роз'єднує гаджет, що позбавляє можливості отримувати відчуття повноцінного психологічного та фізіологічного енергетичного обміну. Унаслідок цього нівечаться взаємні сприйняття людей, не вибудовуються діадичні стосунки, адекватний діалог, не відбувається обмін інформацією на екстравербальному рівні: не зчитується рух тіла, міміка, поза, жести, погляди, емоції, що, як відомо, надають майже 90% інформації про сутність людини. Отже, порушений процес людської взаємодії призводить до почуття невпевненості, тривоги, занепокоєння, відсутності інтимних і романтичних контактів [2; 4; 6].

Гомосексуалізм, онанізм, сексуальні відхилення – усе це також вказує на брак любові, нормального людського спілкування [1; 10].

Найзагрозливішою проблемою для подальшого майбутнього існування людства нині, як ніколи, є питання щодо збільшення кількості різноманітних конфліктів у життєдіяльності людей. Приблизно пів століття потому «конфлікт» почав дуже ретельно досліджуватися та розглядатися в контексті науки

конфліктології. Але нині маємо тенденцію не до зниження прояву явища в суспільному житті, навпаки, людство, не звертаючи уваги на серйозність справи, продовжує розжарювати стан питання. Свідченням цього є російсько-українська війна, що триває, що ніяк не вписується в умови життя XXI інформаційного та технологічно й економічно розвиненого століття. Адже основа, на якій базуються створення, існування, розвиток і функціонування всього сутнісного – природне середовище, значно потерпає нині від людської «вправності». Як відомо, офіційним гаслом Давоського форуму – 2025 стало: «Співпраця в епоху розуму», що дає надію прогресу людського розуму у сфері вирішення питання глобальних конфліктів.

Розбудова екологічних соціальних взаємин із погляду практичної психології передбачає забезпечення соціального середовища людей необхідними знаннями, уміннями та навичками у вигляді реалізації просвітницької, профілактичної, консультативної психологічної діяльності. Психологічна корекція сприятиме забезпеченню «очищення» соціуму від небезпечних і шкідливих суб'єктивних звичок, патернів поведінки та прищепленню адекватних індивідуально-психологічних рис і конструктивних соціально-психологічних особливостей [11; 14; 17; 25].

Оскільки конфлікти є неодмінною частиною людського життя, цілком позбутися їх неможливо й немає необхідності. Але питання розв'язання конфліктів є важливим завданням, що має значення для розвитку та збереження людських взаємин. Вивчення, дослідження, корекція тощо діяльності людської психіки відіграє важливу роль у цьому процесі. Розуміння й аналіз психологічних контекстів у вигляді емоційних, мотиваційних проявів, потреб, ціннісних орієнтацій, висловлення думок, слухання та розуміння інших, встановлення позитивних і довірливих контактів тощо дозволяють зосередитися на сутності проблеми конфлікту та знаходити шляхи вирішення питання. Окрім того, сприяння психології в пізнанні людиною себе та інших, розвитку комунікаційних умінь та навичок, розширенні свідомості та самосвідомості, розвиненні гнучкості та критичності мислення, формуванні навичок соціального й емоційного інтелекту – усе це сприятиме покращенню соціальних взаємин людського суспільства. Знання та методи психології, що засновані на психологічних принципах і теоріях, покликані забезпечити розуміння й аналіз проблемних ситуацій, що виникають у соціумі, вони допомагають досліджувати глибинні причини небезпечних ситуацій, що складаються, зокрема конфліктних, запобігати таким, сприяють окресленню шляхів досягнення конструктиву, розробленню та використанню стратегій ефективності. Останні передбачають передусім, на нашу думку, формування та розвиток навичок і вмінь щодо цілепокладання, цілеспрямованості, ціледосягнення, самоорганізації, рефлексивності, комунікативності, постійного вдосконалення осо-

бистісного та соціального розвитку й відповідальності, а також наявність і забезпечення реалізації складових частин зрілої особистості: етичності, духовності, готовності до ризику, прояву визначеного рівня свободи, здатності до самовизначення та самоідентичності, креативності, відкритості, безперервного здобуття освіти.

Сенс життя кожної людини є різним. Для різноманіття людей це питання має різне значення, оскільки будується на відповідних цінностях, переконаннях, життєвому досвіді тощо. Але сенс життя – це майбуття. Адже саморозвиток, пошук щастя, духовне зростання, створення значущих стосунків, самопізнання, досягнення поставлених цілей, сприяння суспільному благу – усе це є прагненнями та напрямками руху вперед, у майбутнє, до реалізації сенсу власного життя людини, що перебуває в постійному оточенні та поруч із різними іншими людьми й обставинами. Отже, є очевидним, що такі соціально-суспільні взаємини, які мають реалізовуватися, повинні бути лише екологічно чистими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Висоцька О. Патологічна мастурбація у чоловіків у генезі сексуальної дисфункції і подружньої дезадаптації та їх психотерапія : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 19.00.04. Харків, 2006. 20 с.
2. Головаха О., Паніна Н. Психологія порозуміння людей. Київ : Політвидання України, 1989. 181 с.
3. Ебрехт О. «Дикі хлопці», пристрасть, мораль і кохання: невидимі паралелі між відносинами статей та антропологією расизму. *Гендерні дослідження*. Харків, 2009. № 18. С. 283–300.
4. Пагава О. Взаємозв'язок проблеми самотності та спілкування. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Психологія». Харків : Вид-во Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2010. № 902. Вип. 43. С. 13–19.
5. Пагава О. Невроз як один із чинників проблеми самотності. *Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти* : збірник наукових праць / за заг. ред. М. Журби. Ч. II. Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2011. С. 80–84.
6. Пагава О. Особливості впливу проблеми самотності на міжособистісні взаємини. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 18–19 травня 2011 р. / за ред. С. Максименка, Л. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори», 2011. С. 172–174.
7. Пагава О. Прояв феномену самотності як однієї з ознак нестатку спілкування. *Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти* : збірник наукових праць / за заг. ред. М. Журби. Ч. II. Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2011. С. 84–88.
8. Пагава О. Самотність як феномен міжособистісних відносин. *Теоретичні і прикладні проблеми*

психології : збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2010. № 1 (24). С. 152–161.

9. Пілецька Л., Орбан-Лембрик Л. Гармонія і дисгармонія особистості в контексті соціально-психологічного простору. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2009. № 2 (22). С. 160–167.

10. Пілецька Л. Психологічні проблеми особистісної мобільності у ґендерному вимірі. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2012. Т. 16. Ч. 1. С. 435–444.

11. Психологічний супровід соціальної мобільності особистості : монографія / за ред. Л. Пілецької. Івано-Франківськ : Плай, 2011. 570 с.

12. Соціальна робота з людьми, що практикують одностатеві сексуальні стосунки: Теорія. Методики. Найкращі практики / уклад. Л. Гейдар ; за ред. М. Андрущенко. Київ : Міжнародний альянс із ВІЛ/СНІД в Україні, 2009. 196 с.

13. Стратегія подолання стресових станів учасниками навчально-виховного процесу : науково-методичний посібник / О. Пагава та ін. Сєверодонецьк, 2015. 124 с.

14. Філософія: світ людини : курс лекцій / В. Табачковський та ін. Київ, 2003. 83 с.

15. Хамітов Н. Філософія: Буття. Людина. Світ : курс лекцій. Київ : КНТ, 2006. 456 с.

16. Шляхи формування ключових компетентностей дітей дошкільного віку : навчально-методичний посібник / авт.-уклад. : О. Пагава, К. Андрєєва. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»». 2021. 70 с.

17. Яценко Т. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ : Вища школа, 2006. 382 с.

18. Bookchin M. Toward an Ecological Society Paperback. Ed. 2. Reprint. Publisher, Black Rose Books, 1980. 315 p.

19. Cohen A. Some implications of self-esteem for social influence. *Personality and persuasibility* / C.I. Hovland, Irving L. Janis (Eds.). New York : Yale University Press, 1959. 223 p.

20. Dollfus O. La Mondialisation. Paris : Presses de la fondation nationale des sciences politiques, 1997. 167 p.

21. E.P. Loneliness: A discrepancy with the phenomenological self. Unpublished doctoral dissertation. New York : Adelphi College, 1961. 387 p.

22. Rubenstein C., Shaver P.R. Shaver Loneliness in two northeastern cities. The anatomy of loneliness. New York : Wiley, 1980. P. 319–337.

23. Dortier J.-F. L'économie repensée. Théories, enjeux, politiques. Sciences humaines, hors série. Septembre/octobre, 1998. № 22. P. 9. URL: https://www.scienceshumaines.com/l-economie-repensee_fr_11745.html.

24. Weiss R.S. The fund of sociability. Transaction / Society. New York : MIT Press, 1975. P. 36–43.

25. Wells L.E. Self-esteem: Its conceptualization and measurement. Beverly Hills, Calif. : Sage, 1976. 375 p.